

WITTEK VE AVUSTURYA GELENEĞİ*

Colin HEYWOOD

Çev: Prof.Dr. Ahmet Turan YÜKSEL
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Paul Wittek, Osmanlı tarihi üzerindeki araştırmaları ile ünlü Avusturyalı bir bilim adamıdır. Osmanlı tarihi konusunda özellikle "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu" başlıklı kitabıyla bu alanla ilgili tezlerini ortaya koymuştur. Bu makalede Heywood, Wittek'in hayatını ve çalışmalarını Avusturya geleneği çerçevesinde Osmanlı Tarihine katkıları açısından ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: Paul Wittek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, Anadolu.

ABSTRACT

Wittek and The Austrian Tradition

Paul Wittek is a well-known Austrian scholar in the field of Ottoman history. On the Ottoman history, he set up his views in especially his book titled the Rise of the Ottoman Empire. In this article Heywood examined the life of Wittek and his works about the Ottoman history within the Austrian tradition.

Key Words: Paul Wittek, The Rise of the Ottoman Empire, Anatolia.

Bugün burada bir araya gelişimiz için, müteveffa Profesör Paul Wittek'in ilk Osmanlı Tarihi araştırmalarına yaptığı katkıları anmak gibi genel ve haklı bir amacın dışında özel bir gerekçe sunmak gerekseydi, bu, konumuz olan şahsiyetin hayatında sıradan kutlamaların herhangi birisini tanımlayan 1987 yılı olmazdı. Bu Cemiyetin bir bireyi olan Wittek, 1948'den 1961'e kadar Londra Üniversitesi'nde Türkçe kürsüsünün ilk başkanlığını yapmıştı. 11 Ocak 1894'te, Viyana'nın güneyinde, Baden'de, bir *Gimnasyum* (lise) müdürünün oğlu olarak dünyaya gelişinden bu tarafa doksan üç sene geçti. *The Times*'in, gerçek bir Avusturyalı bilim adamının Londra'nın dışında bir banliyöde seksen dört yaşında ölümünü kaydedişinden bu tarafa da on seneden az bir süre geçmiş bulunmaktadır.¹

* Royal Asiatic Society Dergisi'nin 1988 yılı 1.sayısında 7-25. sayfaları arasında yer alan "Wittek and the Austrian Tradition" başlıklı makalenin çevirisidir. Söz konusu makale, 14 Mayıs 1987'de, Royal Asiatic Society'de sunulan 1987 Anniversary Memorial Lecture'in biraz daha geliştirilmiş şeklidir. Bu arada Almanca kısımların çevirisindeki değerli katkılarından dolayı Prof.Dr.Mustafa Tavukçuoğlu'na teşekkürlerimi sunarım. (Çev.)

¹ *The Times*, 16 Haziran 1978.

Bu sebeple yıl dönümü araştırmamızı, günümüze daha yakın bir zamana taşımamızdır. Elli yıl önce bu ayda, 1937'nin ilkbaharında, Wittek'in hayatında, sadece kariyeri değil, aynı zamanda Osmanlı alanındaki bilim adamlığının ül-kemizdeki ve hatta dışındaki gelecek süreci için önemli bir olay meydana geldi. Bu olay doğrudan olmasa da, nihayetinde bu Cemiyet ile yakın bir ilişkiyi ortaya koymuştur.

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önceki yıllarda, farklı öğrenci derneklerinin aracılığıyla yıllık Özel Üniversite Konferansları serisini desteklemek, Londra Üniversitesi'nin kayda değer uygulaması idi. Çoğunlukla yabancı üniversitelerden getirilen seçkin ilim adamlarınca verilen bu konferanslar, yapılan açıklamaya göre, Üniversitenin öğrencilerine ve konuyla ilgilenen diğer herkese açıktı. İç problemler ve Avrupa'ya hâkim olan sıkıntılarla dolu huzursuz bir on iki ay olan 1936-1937 akademik yılı, görüldüğü gibi, aynı zamanda Özel Üniversite Konferanslarının gerçekleştiği son yıldır. Ancak sevindirici olan şu ki, en azından bu noktada klasik bir örnek uygulamayı ortaya koymuş oldu. Şubat 1937'de Tarih Öğrenci Topluluğu, Orta Çağların Ekonomik Problemleri konusunda üç tane konferans vermek üzere Viyana'dan Dopsch'u davet etti. Üç ay sonra Mayıs ayında, Eski Çağ tarihçileri, Dura-Europos konusunda konferans veren Rostovtzeff'i getirdiler.²

Üniversitenin oryantalistleri, bu yerli ve yabancı bilim adamlarının ortaya koyduğu bilimsel erdemlilik sahnesinde parlamıyordu. 1937 ilkbaharında, o zaman yeni açılan Bloomsbury Senate House'un vitrininde, "Dr.Paul Wittek tarafından Üniversite'nin (Brüksel, Libre Üniversitesi Şarkiyat ve Slav Dilleri ve Tarihi Enstitüsü'nün) Yeni Binasında, 4, 5 ve 6 Mayıs 1937 günlerinde saat 17.30'da "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu Üzerine Üç Konferans" verilecektir, yazılı bir ilan asıldı. "Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü ve Üniversitenin Farsça Öğretim Üyesi" Profesör Sir E. Denison Ross, ilk konferansta yöneticiydi.³

Tarihçiler, özellikle Osmanlı tarihçileri ve içlerinden de Wittek, yoğun bir şekilde kaynaklar konusunda meşgul olmuştur. Bu sebeple Wittek'in Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü ile ilişkisinin başlangıcı tarihi önem taşıyan bir olaydır. Zira bu 1935'te başlayan bir süreçti ve sadece 1937 Londra konferanslarına değil, aynı zamanda on yıl sonra, yeni oluşturulan, Londra Üniversitesi Türkçe Kürsüsüne atanmasına yol açmıştır. Bildiğim kadarıyla bu durum, Wittek'in ilmi hayatı ile ilgili daha önceki yayımlarda değinilmemiş bir noktadır.⁴

² University of London, University Archive. Senato Tutanakları, 21 Temmuz 1937, s. 56.

³ University of London. (Üniversite Konferans İlanı), Matbu Tek Sayfa, Yazarın koleksiyonunda.

⁴ Bkz. C.J.F.D(owsett), *The Times*, 24 Haziran 1978, ilave notlarla; John Wansbrough, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 42, 1979, s. 137-139; C.V.Bock, *Castrum Peregrini*, 28, jg. 138. Hft. (Amsterdam, 1979), s. 112-113 (imzasız not); Anton Cornelius Schaendlinger, *Der Islam*, 56, 1979, s. 9-10; *International Journal of Middle Eastern Studies*, 10, 1979, s. 139-141; Stanford J.Shaw, *Belleter*, 43 (172), 179, s. 837-840; Klaus Kreiser, *IstanbulMitteilungen*, 29, 1979, s. 5-6; Francesco Gabrieli, *Oriente Moderno*, 58/5-6, 1978.

Şarkiyat Dilleri ve Edebiyatları Araştırmaları Komitesinin program kitaplarının tanıklığı olayı en güzel şekilde aktarmaktadır. Aralarında, bu toplantıya katılan üyelerden birisi olan H.A.R. Gibb'in de bulunduğu Komitenin Denisson Ross'un başkanlığında 24 Ekim 1935'deki bir toplantısında, Üniversiteye, 1936-1937 öğretim yılı için iki Avrupalı ilim adamının Özel Öğretim Üyesi olarak seçilmesi tavsiyesinde bulunulması kararlaştırıldı. Birisi, Arap Dili ve Edebiyatı ile Dante uzmanı İspanyol Miguel Asin y Palacios; diğeri de "Brüksel Libre Üniversitesi'nden Dr. Paul Wittek" idi.⁵

1935 yılında Wittek, kırk bir yaşında, evli ve nüfusu artan bir aileye sahip, kendisini ispatlamış bir ilim adamıydı. Aynı zamanda siyasi mülteciydi. Hayatının, Habsburg Viyana'sının savaş öncesi son on yılını da içerisine alan ilk yirmi yılı barış içinde geçseydi, ikinci yirmi yılı ve görüldüğü gibi sonraki yılların çoğu, siyasi ve sosyal karışıklıktan derinden etkilenmiş olurdu. Nitekim bu karışıklıkların arkasından Eski Avrupa sisteminin şiddete sahne olan sonu ve diktatörler Avrupa'sına dönüşümü gerçekleşmiştir.

1914'te savaşın patlak vermesi üzerine Wittek, yedek subay olarak Viyana Üniversitesi'ndeki klasik filoloji ve tarih çalışmalarını bıraktı ve kara topçusu alayına teğmen olarak çağrıldı. Alayı, Galicia kıyasına sevk edildi. Buradaki önemli bir çarpışmada⁶, Wittek yaralandı ve Viyana'ya gönderildi. Daha sonra İsonzo'da savaş gördü, ancak kritik dönüm noktası 1915'te gerçekleşti. Avusturya, Almanya'nın Türk müttefikine karşı askeri hâkimiyet sağlamada Almanya ile rekabete kalkışarak, Bâb-ı Âli'ye askeri yardım önerisinde bulunma kararı aldı. Wittek, bu maksatla seçilen subaylardan birisiydi. Kendisini İstanbul'a götüren askeri bir trenle Türkiye'ye gönderildi; rivayet ve nakille çok ilgilendiği için Türkçeyi öğrenmek için çalışmalara başladı.⁷ Resmen topçu birliğine bağlı olmakla birlikte, aslında aktif olarak askeri istihbaratla ilgilenmekteydi.⁸ Bu sıfatla, önce İstanbul'da, daha sonra da Cemal Paşa'nın birliğine bağlı olarak Suriye ve Filistin'de görevlendirildi.⁹

Merkezi güçlerin çöküşü ve savaşın sona ermesiyle birlikte Wittek, eve, dört sene önce ayrıldığından çok farklı bir durumdaki Viyana'ya geri döndü. Viyana şimdi yeni Avusturya Cumhuriyeti'nin yoksul, yiyecek sıkıntısı çeken ve oldukça kalabalık başkentiydi. Bu cumhuriyet, varlığı sona eren çok uluslu Alman İmparatorluğu'nun bakiyesiydi. Bununla birlikte üniversite, zorluklara rağmen Habsburg İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra varlığını sürdürdü ve fonksiyon icra etmeye devam etti. Wittek kaldığı yerden çalışmalarını sürdürdü

→ →

Ayrıca krş. V.L.Menage, *International Journal of Middle Eastern Studies*, 12, 1980, s. 373.

⁵ University of London, University Archive. Oriental Languages and Literatures'deki Board of Studies'in 24 Ekim 1935 tarihli tutanak kayıtları.

⁶ (Bock), s. 112.

⁷ *The Times*, 16 Haziran 1978.

⁸ Bu bilgi için Dr.A.E.Lieber'e teşekkür borçluyum. Krş. Shaw, s. 139.

⁹ Shaw, a.y., Schaendlinger, s. 9.

ve takip eden üç yıl içerisinde hem klasik çalışmalarını tamamladı¹⁰ ve hem de savaş döneminde elde ettiği Türkçe bilgisinin üzerine, hocası Kraelitz'in rehberliğinde ileri düzeyde Osmanlı tarihi, paleografi ve diplomatlığı alanlarında çalışmaya başladı.¹¹ İlk defa 1921-1922'de yayın hayatına giren *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*'nin oluşum ve yayınında Kraelitz ile birlikte çalıştı. Osmanlı tarih araştırmalarına dair Avrupa'daki bu ilk dergide Wittek, Osmanlı tarihine ilk katkıları neşretti. Bunlar şimdi bile değerini koruyan iki makale olup, XV. yüzyıl sonlarının Osmanlı tarihçileri Âşıkpaşazâde ve Neşrî'ye dairdi.¹² Savaş sonrası Viyana'da akademik alanda çalışmak, çok kazanç getirmiyordu. Öğrencilik arkadaşı olan ilk hanımıyla evlendikten sonra gazeteciliğe başladı ve kısa bir sürede, iki haftada bir yayımlanan muhafazakâr edebiyat ve siyaset dergisi *Oesterreichische Rundschau*'nun editörü oldu.¹³

1924 yazında *Rundschau*'nun yayını durdu. Bundan hemen sonra Wittek Türkiye'ye döndü ve burada gazetecilik hayatını sürdürdü. İstanbul'da savaş döneminde Almanca yayınlanan *Türkische Post* dergisinde yazarlık yaptı. Ne var ki burada Alman buharlı gemi şirketlerinin turist broşürlerini yazmanın dışında kalem oynatmadı. Wittek daha sonra bunlara "çok yorucu ve oldukça hareketli yıllar" şeklinde atıfta bulunmuştur.¹⁴ Bu arada Osmanlı Devleti'nin ilk dönem tarihine dair en eski Türkçe kaynaklarını araştırmaya devam etti. Bu durum Wittek'i karşı konulmaz bir biçimde Osmanlı Devleti'nin menşesine dair o zamana kadar kabul edilen rivayetleri kökten gözden geçirmeye sevk etti. Özellikle bu konudaki başarısından dolayı, bir tarihçi olarak hatırlanır.¹⁵ Wittek bu yıllarda Türk ve İslâm tarihinin daha geniş konularına da yöneldi; bir taraftan Max Weber'in, diğer taraftan Rus tarihçi Barthold'un ve aynı zamanda Ahmed Refik ve Fuad Köprülü gibi yeni nesil Türk tarihçilerinin etkilerinin kolayca görüldüğü makaleler yayımladı.¹⁶

Bunun hemen arkasından Wittek'in kariyerinde yukarıya doğru bir değişim gerçekleşti. 1927'de Alman hükümeti onu Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Oryantalist Bölümünü İstanbul'da kurmakla görevlendirdi. Bu Enstitü, XVIII. yüzyı-

¹⁰ Paul Wittek, "Die Entstehung der Zenturienordnung. Studie zur ältesten römischen Sozial- und Verfassungsgeschichte", *Doktor-Arbeit*, University of Vienna, 1920. Wittek, bunu (gözden geçirilmiş bir başlık altında) *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 16, 1922, s.1-38 arasında yayımlamıştır.

¹¹ Theodor Seif, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 39, 1932, s. 1-5.

¹² "Paul Wittek. Schriftenverzeichnis 1921-1966", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 68, 1976, s. 1-7, dn: 12 ve 13.

¹³ Wittek'in *Oesterreichische Rundschau*'daki makaleleri, "resmi" yayın listesinden çıkarılmış olsalar da (bkz. dn.13), Osmanlı (ve Türk) tarihine yaklaşımı ile ilgisiz değildir. Krş., özellikle, "Der Türkei nach dem Weltkrieg" (OeR 17, 1921, s. 599-603 ve "Die Deutsche Volk und das Osten", OeR 18, 1922, s. 771-778.

¹⁴ Kreiser, age. Krş. Paul Wittek, *Konstantinopel*. (Hamburg-Amerika hattı yolcu gemisi *Oceana* için yazılmış şehir tasviridir). Hamburg-Amerika Linie. Deutsche Levant Linie General Agentur. Konstantinopel, 1928.

¹⁵ Rudi Paul Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington, 1983, s. 2-4.

¹⁶ "Schriftenverzeichnis", no.16 ve 17.

ın sonlarından itibaren Batı Anadolu'daki klasik döneme ait bölgelerde gerçekleştirilen önemli kazılarla derinden ilgilenmekteydi. *Reichsinstitut* (İmparatorluk Enstitüsü) olarak yeniden organize edilirken sadece yeni bir idareci (Martin Schede) edinilmedi, aynı zamanda Wittek, danışman olarak alındı. Diğer taraftan alanı, Bizans dönemi ve İslâmî araştırmalar, Ortaçağ tarihi, Arkeoloji ve Türkoloji'yi kapsamak üzere genişletildi.¹⁷ Bundan sonra, takip eden beş yıl içerisinde Wittek, bir dizi epigrafik ve topografik inceleme turuna başladı. Bu süreçte, (sadece en önemli olanlarına işaret etmek gerekirse) güney batı Anadolu'dan İslâmî dönem yazma eserlerine dair; Türk döneminde Milet, Osmanlı döneminde İstanbul'un su kaynakları ve Ortaçağ döneminde Ankara üzerinde malzeme topladı ve yayımladı.¹⁸

Wittek'in bu yıllardaki çalışmalarının başlıca ürünü, Batı Anadolu Menteşe Beyliğine dair bir monografi idi. Bu çalışma bir diğer Osmanlı araştırmaları uzmanı ve bir önceki İstanbul Alman konsolosu J.H.Mordtmann'ın on küsur sene öncesinde topladığı materyalle oluşturulmuştu.¹⁹ Wittek'in hocası Kraelitz gibi Mordtmann da 1932'de vefat etti. İki yıl sonra, *Das Fürstentum Menteseche*, Enstitünün öncülüğünde yayımlandığında Wittek'in dünyası yeniden değişti - ve bu defa durum daha kötüleşti. Nazi rejiminin iktidara gelmesi - bu dönemi Wittek daha sonraları "Kara felaketin çıkışıyla meydana gelen galeyan" olarak tanımlamıştır²⁰, onun Alman Arkeoloji Enstitüsü ile bağlantısını sürdürmesini etik açıdan imkânsız hale getirmiştir.²¹ Wittek Türkiye'den ayrıldı ve Belçika'da yaşamaya başladı. 1934 yılının sonlarında, ailesi ve kitapları ile birlikte Belçika'ya yerleşti ve Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves'de çalışmaya başladı. Bu Enstitü, Brüksel Libre Üniversitesi'ne bağlı olup, Bizans dönemi tarihçisi Henri Gregorie başkanlığını yapmaktaydı. 1935'te Wittek'in burada, Türkoloji seminerinin yöneticisi olarak, (22 öğrenciyle başlayan ancak sadece 10 öğrencinin tamamladığı) Türkoloji'de giriş düzeyinde bir ders ve "bir Oryantalist'in yorumlarıyla Bizans dönemi tarihçilerinden metinler okuma" ya ayrılan ileri düzeyde bir seminer verdiğini görmekteyiz.²²

Ancak şimdi, görünüşe göre Brüksel'e iyice yerleşmiş olan Wittek'in yanı sıra

¹⁷ K.Bittel, F.W.Deichmann, W.Grünhagen v.d., *Beiträge zur Geschichte des Deutschen Archäologischen Instituts 1929 bis 1979*, vol. 1, Mainz, 1979, s. 65 vd; krş. *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, N.F. 9/i (84), 1930, s. 109 (= *Der Islam*, 19, 1931, s. 191).

¹⁸ "Schriftenverzeichnis", no. 4, 6-8, 18, 21, 22, 24, 25, 30, 35.

¹⁹ P.Wittek, *Das Fürstentum Menteseche. Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13.-15. Jh.* (= *Istanbuler Mitteilungen*, 2.) İstanbul, Deutsches Archäologisches Institut, 1934. ("Schriftenverzeichnis", no. 1.) Mordtmann hakkında bkz. F.Babinger, *J.H.Mordtmann zum Gedächtnis*, Berlin, 1932.

²⁰ Wittek'ten Bittel'e yazılan, yayımlanmamış mektup, 2 daktilo sahifesi. Brüksel, 29. 12. 1934. German Archaeological Institute, İstanbul, Arşiv. Mektubun fotokopisi Prof. Klaus Kreiser tarafından nazikâne bir şekilde temin edilmiştir.

²¹ Bittel v.d., age, s. 93.

²² *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*, 3, 1935, s. 644; krş. Ae., 6, 1938, s. 408-409.

ra, 1935 yılı sonbaharının ilk günlerinde Londra'daki akademik gelişmelere geri dönelim.

Burada, Oryantal Kurul'un bir yıllık orijinal önerilerine dair nakledecek bir şey söz konusu değildir. 1936 sonbaharına gelince, bu dönemde Kuruldan, 1937-1938 yılında verilecek özel konferansları seçmesi istenildi. Bu tercihlerde ileriye doğru bir hareketin açıkça beyanının işaretleri vardı. İçinde bulunulan yılda yapılacaklar konusunda Kurul, "Prof. Paul Wittek'in hangi konuda konferans vereceğini, oturum başkanını veya verilecek yeri önermeden" önce Üniversiteyi haberdar etme zorunluluğu hissettiler ve bu durumdan yakındılar. 1936 yılının son döneminde daha fazla gelişme kaydedildi. 3 Aralık'ta Denison Ross'un başkan olarak hareket edeceği kararlaştırıldı. Aynı zamanda "konferansın Üniversitede, mümkün olmadığı takdirde ise Üniversitenin Kolejinde verilmesinin gerekli olduğu" belirtildi.²³

Gerisi, şüphesiz tarihtir. 1937 Şubat ayının bitiminden biraz önce, Üniversite yönetimi Wittek'in vereceği konferansların basıldığını duyurduğunda²⁴, önerilen tek konferans üç kısım halinde genişletilmiştir. "Geleneğin Tenkidi ve Problemin Açıklığa Kavuşturulması", "Osmanlılara Kadar Türk Anadolu" ve "Göçer Savaşçıların Beyliğinden İmparatorluğa" başlıkları, Wittek'in, büyük oranda ve şüphe götürmez bir şekilde çalışmalarından haberdar olmayan Londra'daki bir dinleyici grubuna, kendi tanımıyla "konunun genel bir çerçevesi" ni sunmayı istediğini ortaya koymaktadır. Mayıs ayının başında Wittek, planlı bir şekilde Brüksel'den Londra'ya gitti ve konferanslar verdi.²⁵ Bu konferanslar, ertesi yıl (1938)'de Royal Asiatic Society tarafından yayımlandı.²⁶ Yayımlanmasından sonraki geçen elli yılda, *The Rise of the Ottoman Empire* altı defa basılmış olup, piyasada bulunmadığı zamanlar nadirdi.

Wittek'in Osmanlı Devleti'nin göçer savaşçılarının beyliğinden kurulup, dünya çapında bir Müslüman imparatorluğu şeklinde genişlemesini açıkladığı "Gazi-Tezi" nin ilk İngilizce izahı, nihai özeti ve bıraktığı izler olarak Londra konferanslarının önemine dair neredeyse hiçbir olumsuz görüş ileri sürülmemiştir.²⁷ Özellikle savaş sonrası yıllarda ve Osmanlı tarihi çalışan İngiliz ve Amerika-

²³ University of London. Oriental Languages and Literatures'in Board of Studies'in 22 Ekim ve 9 Aralık 1936 tarihli tutanakları.

²⁴ Üzerindeki nota göre, ilan, 26 Şubat 1937'de basılmıştır.

²⁵ Wittek'e Londra'ya kadar, (daha sonra Profesör olan) öğrencisi Mr. Peter Charanis (1908-1985) eşlik etmiştir. Prof. Charanis nazik bir üslupla (Mayıs 1982'de Dumbarton Oaks, Washington'daki bir görüşmemizde) şu hatırasını aktarmıştır: seminerleri vermeden önceki dört günde, "Londra'da hiçbir yeri görme imkânları olmamıştır. Zira bütün zamanı konferansların İngilizce metnini, uygun bir şekle getirmeye harcanmıştır." "Yayımlanmış konferansların metni, sözlü olarak sunuldukları şekilden biraz farklılık göstermiştir" şeklindeki tespitin doğrulanması da mümkündür. (Kırş. Konferansların yayımlanmış şeklinin önsözü (aşağıda dn.27), s. v: konferanslar Gibb tarafından gözden geçirilmiş ve düzeltilmiştir).

²⁶ Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, London, 1938 (Royal Asiatic Society Monographs, vol. XXIII). ("Schriftenverzeichnis", no. 2.)

²⁷ Londra konferanslarının örnek teşkil ettiği daha önceki ve muasır çalışma için kırş. Wittek, age., s. 52, dn. 1 (= "Schriftenverzeichnis", no. 1, 22, 24, 28.)

lı öğrenciler arasında – ki çoğunluğu ya Wittek'in öğrencileri ya da öğrencilerinin öğrencileri olarak akademik çalışmalarına başlamak durumunda idi – Wittek'in Osmanlı tarihi konusundaki görüşü genel bir kabul görmeye başladı. Öyle ki, ancak son dönemlerde bu görüşe karşı çıkılmış ve tartışma konusu olmuştur.

Yaklaşık üç yıl önce, bazı faydalı tartışmalara yol açan²⁸ bir tebliğde²⁹, Wittek'in Osmanlı Devleti'ne dair tarihi formülasyonları ile haklılığı ispatlanmış bir biçimde bütün bir ömrünü Stefan George'un – Alman Neo-Romantik şair ve estetik nazariyecisidir - çalışmalarına hasretmesi arasında nedensel bir ilişki kurmaya çalıştım. Bugün bir kez daha tarihi, edebiyatın bir dalı olarak değerlendirmemiz gerektiği önerisiyle karşı karşıyayız.³⁰ Yani, savaş yıllarında Stefan George'un (daha ötesine gitmeden) takipçileri arasında biraz destek bulan fakat hemen arkasından, en azından akademisyen tarihçilerden birkaçının savunduğu, tarihçinin görevini inşa etmekle karşı karşıyayız.³¹ Başka ilim adamları tarafından yapılan ve Wittek'in tarihle ilgili görüşlerini inceleyen yeni bir çalışma^{32a}, beni, bu konuyla ilgili daha önceki değerlendirmelerimde kayda değer herhangi bir gözden geçirmeye sevk etmedi. Ancak bugün konuyu bir adım daha ileriye götürme fırsatından yararlanmak istiyorum.

Bu sebeple şahsi tecrübe veya ilmi perspektifin doğal neticelerinin ötesinde, bir tarihçi olarak Wittek'i neyin etkilediği, hangi saiklerle yazdığını ve bunu nasıl gerçekleştirdiğine dair daha genel bir soru yöneltelim. Colin Imber'in, Wittek'in 1938'de Sorbonne'daki etkili konferanslarını analizinden hareketle ortaya koyduğu katı yargı³², ancak kısmen desteklenebilecek niteliktedir. Imber, kısaca şöyle diyordu: "Wittek'in erken dönem Osmanlı tarih yorumu, kaynak malzemelere dair araştırmalara olduğu kadar, Alman nasyonalist tarih yazıcılığının öncül kavramlarına çok şey borçludur." Nitekim Max Weber'in, Wittek üzerindeki etkisine dair Lindner'in benzer gözlemi hakkında da aynı görüşte olduğumu söylemişim.³³ Bu makalenin amaçları doğrultusunda kullandığım "Avusturya geleneği" tabiri - ki bu ifade tarihçi Wittek'in ilmi kimliğine kısmen

²⁸ Bkz. dn. 80.

²⁹ C.J.Heywood, "Boundless dreams of the Levant: Paul Wittek, the *George-Kreis*, and the writing of Ottoman history", School of Oriental and African Studies tarafından 25 Haziran 1984'de gerçekleştirilen Wittek Sempozyumunda sunulan yayımlanmamış bildiri. Söz konusu bildiri, (biraz kısaltılmış şekliyle) *Comite des etudes ottomanes et pre-ottomanes*'in Haziran 1984'deki Cambridge toplantısında sunulmuştur. Bu tebliği ilk fırsatta yayımlamayı umuyorum.

³⁰ John E. Wansbrough, *Res Ipsa Loquitur: History and Mimemis*, Jerusalem, 1987, s. 6.

³¹ Heywood, "Boundless Dreams", değişik sahifelerde.

^{32a} Lindner, age.; Colin Imber, "Paul Wittek's 'De la defaite d'Ankara a la prise de Constantinople' ", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 5, 1986, s. 65-81; R.C. Jennigs, "Some thoughts on the Gazi-Thesis", *WZKM*, 76, 1986, s. 151-161.

³² P.Wittek, "De la defaite d'Ankara a la prise de Constantinople (un demi-siecle d'histoire ottomane)" – Wittek'in Sorbonne'da 29 ve 31 Mart 1938'de verdiği iki konferansın metni için bkz. *Revue des etudes islamiques*, 12, 1938, s. 1-34 (= 'schriftenverzeichnis', no: 32); Paul Wittek'in, *La Formation de l'Empire ottoman* (ed. V.L.Menage), London, 1982, § II

³³ Lindner, age, s. 81.

katkı sağlayan tarih yazıcılığı gelenekleri ve diğer yapıcı akli ve edebi etkilerin karmaşık serileri olarak tanımlanabilir - geniş sınıflandırmaya göre yukarıda zikredilen fikirlerden daha çok karmaşık ve daha az hassas bir entellektüel dünyayı kabul ediyor izlenimi vermekle, bizzat kendisi bir incelemeyi gözler önüne sermektedir.

Osmanlı tarihi araştırmalarını da içeren tarih ilim ve irfanına Avusturya yaklaşımı, Avusturya Osmanlı araştırmaları ilim geleneği gibi, karmaşık ve kendi içerisinde tarihi olarak uygun ve iyi durumda idi.³⁴ Bunlardan birincisi, XIX. yüzyıl ortalarında akademik bir disiplin olarak ortaya çıktığı için, Habsburg, yani Alman Kraliyet Ailesi Mensupları ve bakanlarının gölgesinde oldukça gelişti. Diğeri ise, daha çok bir devlet faaliyeti olarak, neredeyse Habsburg-Osmanlı ilişkileri kadar eski idi. Geçmiş, dört yüzyıl geriye, Ferdinand I'in Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği meşhur elçisi Ogier Ghislain de Busbecq'e; Viyana İmparatorluk kütüphanesinde bulunan, XVI. yüzyılın ikinci yarısında ilk Türkçe katalogu hazırlayan Hollandalı bilim adamı Hugo Blotius'a ve XVII. yüzyılın büyük sözlük âlimi Fransa'nın Lorraine bölgesinden Franciscus a Mesgnien Meninski (1623-98)'ye kadar uzanmıştır. Meninski'nin başyapıtı, bir Türkçe-Arapça-Farsça-Latince-Almanca sözlük olan *Thesaurus Linguarum Orientalium* 1680'de Viyana'da yayımlanmıştır.³⁵ Böylece Avusturya ilim ve irfanı, Avusturya devleti gibi, XVI. yüzyılın başlangıcından XX. yüzyıl başlarına kadar yerli oryantalist çalışmaların yerli geleneğinin merkeze alındığı araştırmada, örneğin Britanya'daki Arapça veya Türkçe araştırmalarda, İslâm siyaseti ile mevcut durumundan daha yakın ilişki içinde idi. Bunlara nihayet, Arapça araştırmalarda olduğu gibi, yetmiş beş yıllık kısa ve istisnai bir dönem hariç, 1882-1956 yılları arasında resmi, teolojik veya ticari filtreler veya barışçıl diplomatik bağlantılar yoluyla aracı olunmuştur. Bu durum, Osmanlıların gerçekleştirdiği iki Viyana kuşatmasının, Viyana ile Bâb-ı Âlî arasında Macaristan'a hâkim olmak için bir buçuk asır süren kanlı mücadelenin veya iki çok uluslu komşu imparatorluk arasında devamındaki iki yüzyıllık (özellikle) kaygılar içeren işbirliğinin bağlamından oldukça farklı idi. Nitekim bu durum sonunda I.Dünya Savaşı'nda hiç de sağlıklı olmayan öldürücü ittifaka yol açmıştır. Londra, ekonomik olarak hariç, şimdiki kadar Araplar tarafından muhasara altına alınmamıştır.³⁶

³⁴ Paul Sutter Fichtner, "History, religion and politics in the Austrian Vormarz", *History and Theory*, 10, 1971, s. 33-48; Paul R. Sweet, "Historical writing of Heinrich von Srbik", *History and Theory*, 9, 1970, s. 37-58; Avusturya'daki Osmanlı (tarihi) çalışmaları için krş. Franz Babinger, "Die türkischen Studien in Europa bis zum Auftreten Josef von Hammer-Purgstall", *Die Welt des Islams*, 7, 1919, s. 102-129 ve P.Witteck-F.Kraelitz, "Einleitung", *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, 1, 1921-1922, s. 1-12; ayrıca Andreas Tietze, "Mit dem Leben gewachsen: zur osmanischen Geschichtsschreibung in den letzten fünfzig Jahren", *Das Osmanische Reich und Europa 1683 bis 1789: Konflikt, Entspannung und Austausch*, (Ed.Gernot Heiss ve Grete Klingenstein), Wien, 1983, s. 15-23.

³⁵ *Oesterreich und die Osmanen. Gemeinsame Ausstellung, Oesterreichischen Nationalbibliothek*, 31. Mai bis 30. Oktober 1983, Wien, 1983, no. 69-75, 80, 175, 337, 340 ve orada kaydedilen kaynaklar.

³⁶ Harold Bowen, *British Contributions to Turkish Studies*, London, 1945. Krş. Carter V. Friendly, "Sir James W. Redhouse (1811-1892): the making of a perfect orientalist?", *Journal of the American*

Bununla birlikte Avusturya Osmanlı araştırmaları geleneği üzerinde başlıca etki, yani devletin etkisi, daha doğrudandı ve tarih araştırmalarına XIX. yuzyıl Harsburg yaklaşımlarından çıkartılmış idi. İmparator Francis I, Napolyon savaşlarının tecrubesinden yoğun olarak genelde bilgiden ve özel olarak da tarihten řuþhelenmeyi ortaya çıkarmıştır.³⁷ İmparatorun Bakanları, geniş ufuklu bir bakışı benimsememiştir. Metternich, muasır Almanya'da geçmişin araştırılmasında mevcut devlet içlerinden hoşnutsuzluğun bir dayanağını bulmanın nasıl mümkün olduğunu müşahede ederek, toplum hayatının ana yapısını bozabilecek bütün fikri çatışmalardan sakınmaya çalışmıştır.³⁸ Böylece Avusturya'da *Academy of Sciences* ve *Institut für sterreichische Geschichtsforschung*, XIX. yuzyılın ortalarında kuruldukları zaman, tarihin içeriğini tehlikeli bir biçimde ele almaktan daha çok, tarihin işlediği kurallar üzerinde önemle durdular.³⁹ Daha da ötesi, akademisyen olmayan Avusturyalı tarihçiler çoğunlukla, Hammer gibi ya diplomat ya da von Gevay gibi arşivci olarak devlet kademesinde görev aldılar.⁴⁰ Böylece, geçmişi von Gevay'dan günümüze kadar uzanan ve Wittek'in önde gelen uzmanlarından birisi olduğu, uzun bir tarihe sahip, örnek basımlarla Osmanlı belgelerini neşretme geleneği tesadüfen ortaya çıkmamıştır. Ayrıca Hammer'in on ciltlik Osmanlı İmparatorluğu Tarihi'ni melankolik Rus diktatörü Nicholas I.'a ithaf etmesi sadece şahsi bir istek değildi.⁴¹ Tarih, hatta Osmanlı tarihi – insanlara göre özellikle Osmanlı tarihi ciddi bir konuydu. İster yazılıp hanedanın, nzırlarının veya yakın çevresinin desteği ile yayımlanmış olsun, isterse de Institut für Geschichtsforschung'un kurucuları, Paris'teki meşhur Ecole des Chartes'in benzerini kurmaya çalışırken çalışmalarını siyasi açıdan tartışmaya yol amayacak tenkitli metin ve belge neşi ile sınırlandırmak istedikleri için olsun durum aynıdır. Devletin gözünde bu etin faaliyet, ilim adamlarını en azından meşgul edecek ve bu şekilde siyasi kavgaların dışında tutacaktı. 1815 sonrası Avusturyası'nda ne Lamartine ne de Guizot bulunuyordu ve erken dönem XIX. yuzyıl Tirollu arşivci-vatansever Homayr'ın aktivizmi; Hammer'in çalışmalarına nüfuz eden Aydınlanmanın Avusturyalı, Josephinist biçiminin ruhu, tarih ilim ve irfanına karşı resmi, görünüşte değersiz ve sübjektif tavırlarla kaplanmıştı.⁴²

şayet Arnaldo Momigliano'nun ne sürdüğü faydalı ayırımdan bir süreliğine

→ →

Oriental Society, 99, 1980, s. 573–600. Wittek'in Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarının son yıllarına dair determinist görüşünün (krş. *Rise of the Ottoman Empire*, s. 3) bir tashihi için bkz. F.R.Bridge, "Austria-Hungary and the Otoman Empire in the Twentieth Century", *Mitteilungen des Oesterreichischen Staatsarchivs*, 34, 1981, s. 234–271, özellikle s. 234–235, 270.

³⁷ Fichtner, age, s. 33–34.

³⁸ Ae, s. 34.

³⁹ Ae, s. 48

⁴⁰ Hammer'in Avusturyalı otoritelerle ilişkileri hakkında bkz. Ae, s. 41 vd.

⁴¹ Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, vol. 1, Pest, 1827 (rp.Graz, 1963), s. v-xii. Hammer'in Avusturya tarih yazıcılığı bağlamındaki başlıca eserini takdir eden bir değerlendirme için bkz. Joseph von Srbik, *Geist und Geschichte vom Deutschen Humanismus bis zur Gegenwart*, Vormarz, ii, Wien, 1952, s. 92.

⁴² Fichtner, age, s. 34, 46–47.

yararlanacak olursak, tarih araştırmaları Avusturya'da XIX. yüzyıl sonlarında geliştiği için tarihten daha çok eski ve nadir nesnelere öğrenme eğilimini sergilediler.⁴³ Wittek gibi bir ilim adamının Osmanlı tarihine sergilediği *Quellenkundliche*, yani metne dayalı tavırlarına bir yorum ve kaynaklardan elde edilen bir analiz katmaya teşebbüs ettiği durumda, işlerin bu durumunun doğal sonuçları oldukça derin olacaktı.

Bu durum, Wittek'in gazi görüşü ve ideal gazi tipi anlayışını daha detaylı bir şekilde incelediğimizde görülebilir. Bu anlayış Wittek'in Osmanlı Devleti'nin ilk dönemini ve siyasi ahlakını tarihi olarak yeniden oluşturma sürecinde en önemli unsuru teşkil etmiştir ve yarım asır önce Londra'da verdiği konferanslarda şekillenmişti.⁴⁴

Wittek'e göre gazi, yani Anadolu'nun sınır bölgelerinin ideal ve klasikleşmiş "kahraman" Müslüman göçer savaşçı figürü, sadece Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında etrafında belirginleştiği sosyal unsur değildi. Ayrıca karakteristik özelliklerinin Osmanlı Devleti'nin bütün tarihine, Wittek tarafından *Gazilik* yolundan sapma olarak izah edilecek, belli aralıklarla meydana gelen krizlere ve kaçınılmaz sonuçlara nüfuz eden, baskın ideal bir figür idi.⁴⁵

Wittek'in gazi teorisinin menşeinin araştırılıp incelenmesi sıradan bir konu değildir. Tarih olarak, kısmen 1924'den daha geç bir zamana götürülemez. Bu dönem Wittek'in Viyana'dan ayrıldığı ve altı yıl sonra geri döndüğü zamana rastlar. O tarihlerde Mustafa Kemal'in kurduğu yeni Türkiye vardı. Wittek'in gazi motifin etkisinde kalışının sebebini tespit etmek, aksine daha zordur. Bu fenomenle ilgili herhangi bir araştırma – birçok açıdan Wittek'in tarih düşüncesinin anahtarıdır – sadece Wittek'in o dönemde ve daha sonrasında yayımlanmış XIV. ve XV. yüzyıl Anadolu edebi ve epigrafik kaynakları ile ilgisini hesaba katmak zorunda kalacaktır. Bu kaynaklar, görünüşte Wittek'in iddiaları için güçlü deliller sağlamıştır. Bu bağlamda, diğer Osmanlı tarihçilerinin yayımladığı birkaç eser de önemlidir. En çok dikkat çekenleri ise Mehmed Fuad Köprülü ve Theodor Menzel'dir. Ayrıca Osmanlı dışında diğer edebi ve muasır siyasal tesirler; özellikle, daha önceki bir makalemde ele aldığım Stefan Goerge'un etkileri ve milliyetçi, çağdaş "Gazi", Mustafa Kemal'in liderliğini yaptığı Türk milli mücadelesinin, eski Osmanlı'nın kalbi Anadolu'daki son devresi ve bu mücadelenin başarıyla sonuçlanması da göz önünde bulundurulmalıdır.⁴⁶

Bütün bu konuları tüm detayıyla ele almayı, daha sonraki uygun bir zama-

⁴³ A.D.Momigliano, *Studies in Historiography*, London, 1966, s. 1-3, 24 vd.

⁴⁴ P.Wittek, "Die Glaubenskämpfer im Osmanenstaat", Oostersch Genootschap in Nederland, *Verslag van het Achtste Congres gehouden te Leiden op 6-8 Januari 1936*, Leiden: E.J.Brill, 1936, s. 2-7; "Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum. 2. Les Ghazis dans l'histoire ottomane", *Byzantion*, 11, 1936, s. 302-319 ("Schriftenverzeichnis", no: 26, 28. Buradaki metinler, 1936 Ocak ve Mart'ta Leiden ve Sorbonne'da verdiği konferanslardır.)

⁴⁵ Wittek, "Deux chapitres", s. 317 (Bayezid I); Rise, s. 3 (World War I).

⁴⁶ Wittek, "Glaubenskämpfer", s. 7.

na bırakıyorum.⁴⁷ Burada izninizle bugünkü müşahedeme işaret edeyim. Şöyle ki, Anadolu tarihinde *Merkezi Bir Motif* olan Gazi teması, görünüşe göre ilk defa Wittek tarafından ileri sürülmemiştir. Bu temadan ilk olarak söz edişi, muhtemelen, Alman Türkolog Theodor Menzel ile yapılan ve sonradan yayımlanan bir yazışmada gerçekleşir. Büyük ihtimalle 1924 yılının sonlarında veya ertesi yılın başlarında yazılan bu kısa yazı, Menzel tarafından “Die ältesten türkischen Mystiker” başlıklı makalesine, 288–289. sayfalarda ek olarak konulmuştur.⁴⁸ Bu şekliyle 1925’te yayımlanmıştır, ancak yayımlanmadan önce Wittek’in onu görmesi sağlanmış olmalıdır. Bu yüzden, Almanca yazan Osmanlı tarihçileri arasında, Menzel’e göre harici Fars ve Bizans tesirlerinden çıkarılıp alınan bir saray kültürünün varlığına rağmen, Anadolu Selçukluları zamanında Anadolu’da canlanan “Alpler devri” anlayışının ilk defa ortaya konulması Menzel’e atfedilebilir.⁴⁹

Bu “Alpler devri” toplumunun ana özellikleri, Menzel tarafından tavsif edildiği gibi, açıkça ve hatta “kesinlikle ilkel bir milli hayatın tezahürü olan milli, ancak güçlü ve dâhili olarak bütünlük arz eden bir şekle sahipti.”⁵⁰ Toplumun dayanağı, “sürekli olarak Orta Asya’dan gelen enerjik Türk kitlelerinden oluşan insan kaynağı⁵¹” idi. Bunu, başlangıçta Anadolu içlerini hedef alan Türkmen göçleri, daha sonra ise Moğol istilalarının baskısı meydana getirmişti. Bu insan kaynağına, “çok sayıda sufi ve âlimden oluşan oldukça kuvvetli manevi bir unsur” eklenmiştir. Menzel’e göre sonuç, Selçuklularda ortaya çıkan Rafizî eğilimlere rağmen, canlılığını günümüze kadar sürdüren “güçlü bir Türk devlet sistemi” nin Anadolu’da oluşumudur.⁵²

Wittek’in Osmanlı Devleti’ne dair daha sonraları ifade ettiklerinin çoğunun fikri temelini, Menzel’in, kaynakları ve dipnotları belirtilmeden 1925’de yayımlanan makalesinde bulabiliriz. Wittek’in, Menzel’in Anadolu’da dine dayanan bir Alpler toplumunun ortaya çıkışını tavsifine katkısı, (Şark’tan) gaziler, ahiler, abdallar ve bacılardan oluşan dört *taifeyi* ele aldığı giriş kısmına, Âşıkpaşazâde’den referansları sağlaması idi. Ayrıca gazilerin, “kesinlikle ahilerin benzeri, ‘Gazi’ unvanını taşıyan bir lider etrafında toplanan ‘iman savaşçıları’ olduğuna vurgu yapmasıydı. Bu gazilerin, XIV. yüzyılda Anadolu’da çok sayıda bulunduğu beyan edilmiştir. Wittek, Selçuklulardan Sinoplu Gazi Çelebi’yi örnek olarak verir ve Halil Edhem’in yaklaşık on yıl kadar önce neşrettiği belgelerden yararlanarak Karaman, Menteşe ve Aydın’dan diğer örneklerle destekler.⁵³

⁴⁷ Wittek ve Osmanlı tarih yazıcılığı konusunda yayına hazır bir çalışmada.

⁴⁸ T. Menzel, “Die ältesten türkischen Mystiker”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, N.F. 4 (79), 1925, s. 269–288. Wittek’in mektubu s. 288–289 arasındadır.

⁴⁹ Menzel, age, s. 280.

⁵⁰ Ay.

⁵¹ Ay.

⁵² Age, s. 279.

⁵³ Age, s. 289.

Bununla birlikte Wittek'e göre, bu gazilerin en önemli tezahürü, "Gazi Evrenos, Fazıl, Rahman ve diğerlerinin, Osmanlı'nın ilk döneminde Osman ve Orhan ile birlikte zikredilmeleridir. "Şöyle ki; 'Osman'ın başlangıçta bir gazi olarak ortaya çıkışı, (Osmanlı) devletini tamamen yeni bir vizyonla kurmasını ortaya koyar."⁵⁴

Bu son cümlelerin önemi, göz ardı edilemez. İşte burası, XX. yüzyıl başlarındaki Osmanlı tarih araştırmaları içerisinde, Osmanlı Devleti'nin asli karakteri ve temelleri konusunda Wittek'in daha sonraki dönemlerdeki bütün beyanlarının düğüm noktasıdır.

Wittek daha sonra bu temayı önce 1934'te Das Fürstentum Mentesch'e, ikinci olarak Ocak 1936'da Leiden'de ve iki ay sonra aynı yılın Mart ayında Sorbonne'da verdiği konferanslarda büyük oranda geliştirdi.⁵⁵ En son ve kısaltılmış şekline, 1937 Londra konferanslarında ulaştı. Wittek'in savaş sonrası yazıları, bu bağlamda daha az önem taşımaktadır.

Wittek'in gazi modelini konu alan tartışması, daha ileri düzeye taşınabilir mi? Üç yıl önce şu öneride bulunmuştum: Wittek'in hem idealize edilmiş gazi figürünü ve hem de Mehmet II.'i tarihi olarak yeniden oluşturması, en azından kısmen, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun hem Ortaçağ ve hem de daha sonra Habsburg dönemindeki tezahürlerinden benzer şekilde idealize ettiği çağrışımlardan yapılan bir "nakil" e dayanır.⁵⁶ Ayrıca şunu da ileri sürmüştüm: Bu "nakil", emperyalizm sonrası Viyana'da bulunmuş olmanın baskısı ile Stefan George'un şiirinde saklı kişisel ve emperyalist mitlerin tesiri ile aceleyle ve düşünmeden yapılmıştır.⁵⁷

Diğer taraftan, Wittek'in anonim *Urgazi* ve "süper gazi" Mehmet II.'yi tasvirlerinin analizi, Wittek'in tarihi formülasyonları üzerindeki diğer bir takım çağdaş tesirlerin incelenmesi yoluyla geliştirilebilir. Bunlar ya entellektüel ve edebi, ya da daha doğrudan siyasi olarak görülebilir. Her iki durumda, 1920'li yılların ilk günlerinin bu açıdan kritik olduğu açıkça ortaya çıkar.

Bu dönemde Wittek üzerindeki önemli entellektüel etkinin bir örneği, önce muhafazakâr, sonraları Nazi, tarih nazariyecisi ve yazar Kurt Hildebrandt'dir.⁵⁸ XX. yüzyılın başlarında, bu bağlamdaki en önemli eseri, 1924'te Dresden'de yayımlanan *the Norm und Verfall des Staates*'i kaleme aldığı dönemde, Kurt, Wittek'in, *Oesterreichische Rundschau*'nun editörü sıfatı ile zaman zaman ha-

⁵⁴ Age, s. 288.

⁵⁵ Bkz. dn.45.

⁵⁶ Referansları daha da zenginleştirilmiş olan, daha önceki bu makale yayıma hazır beklemektedir. Krs. P.Wittek, "Einleitung", *Oesterreichische Rundschau*, 18, 1922, s. 1 vd.

⁵⁷ P.Wittek, "Der Dichter unserer Zeit" (Stefan George hakkında), *Oesterreichische Rundschau*, 19, 1923, s. 719-738.

⁵⁸ 1933 öncesi Kurt Hildebrandt (1881-1966) hakkında bkz. Lothar Helbing (= Wolfgang Frommel), *Stefan George: Dokumente seiner Wirkung*, Amsterdam, 1974, s. 126-132; sonraki dönem için bkz. Y. Malkiel, "Ernst H. Kantorowicz", *On Four Modern Humanists*, (Ed.A.R.Evans), N.J., 1970, s. 151, 194-195 (tamamı s.146-219).

berleşip görüştüğü bir kimse idi.⁵⁹ Hildebrandt'in artık neredeyse hiç okunmayan eserinin bakış açısı, Wittek'in, Osmanlı Devleti ile ilgili gazi-tezinin iskeleti olarak kullandığı metafizik temayla az da olsa ilgiliydi. Hildebrandt'a göre, "küçük devletlerin dünya-imparatorlukları şeklinde geliştiklerini ve sonra zayıflayıp parçalandıklarını ve barbarlığın içerisine düştüklerini gözlemleyen tarihçiler, deruni anlamlarına göre, bu şekildeki hızlı çöküşün sebepleri sorunu ile uğraşmaya zorlanır."⁶⁰ Hildebrandt şu soruyu yöneltir: bunun sebebi toplumun siyasi ve manevi olarak aşınmasında mı, yoksa soyun bozulmasında mı yatar? Hildebrandt'in çalışmasının soyla ilgili ima ettiği fikirleri bir tarafa, bizi ilgilendiren yönü, devleti, "tanrısal güce sahip bir kahramanın oluşturduğu" yani "Kahramanların Hayalleri, Devlette gerçeklik kazanır" şeklindeki görüşüdür. Bu görüş, Wittek'in (ve Osmanlı'nın) Osmanlı tarihini toplum ve fert düzeyinde gazi teziyle açıklaması ile uygun düşmektedir.⁶¹ Böylece Hildebrandt'in devlet algısı bizi, örneğin muhtemelen uydurma olan meşhur olay, yani Osmanlı tarihinin ilk dönemine ait Ertuğrul (veya Osman'ın) kendi soyunun gelecekteki büyüklüğüne dair olaydaki rüya unsuruna yaklaştırır.⁶² Bundan başka, Wittek'in hemen hemen aynı dönemde, istilaya maruz kalmış Aydos Kalesi olayını analizi⁶³ ile XV. yüzyıl ortalarındaki Osmanlı Devleti'ni, "süper-gazi" kahramanı olan Mehmet II.'in rüyayı gerçekleştirerek şahsen teşkili olarak değerlendirmesindeki rüya unsurlarına da yaklaştırır.⁶⁴

Bu, Hildebrandt'in metafizik teorilerinin Wittek'in Osmanlı tarihine dair formülasyonları için öneme sahip evre ile ilgili tek tarafı değildir. Hildebrandt'in birbirinden farklı ve zıt unsurların devlet yapısı içerisinde bir araya getirilmesi, güç ve kuvvetini artırmaya yöneliktir şeklindeki fikirleri de aynı şekilde önemlidir.⁶⁵ İşte burada, Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin yeniden inşasına dair Hildebrandt'in formülleri ile Wittek'in konuyu ele alışında tam bir uyum görmekteyiz.⁶⁶

⁵⁹ (Bock), age, (dn. 5), s. 112.

⁶⁰ Hildebrandt, *Norm und Verfall des Staates*, Dresden, 1924, s. 11.

⁶¹ Ae, s. 114: "...Böylece biz devleti, insanın yaratılmış yüce gücünün eseri olarak anlarız. Devlet Reallitesi, kahramanın hayaliyle oluşur." Krş. Wittek, "Deux chapitres", s. 302 vd; Aynı yazar, "Glaubenskämpfer", farklı yerlerde; *Rise*, s. 14, 41, 50.

⁶² Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, vol. 1 (Pest, 1827; rp. Graz, 1963), s. 49-50.

⁶³ P. Wittek, "The taking of Aydos castle: a Ghazi legend and its transformation", *Arabic and Islamic Studies in honor of Hamilton A. R. Gibb*, (Ed.G.Makdisi), Leiden, 1965, s. 662-672. ("Schriftenverzeichnis", no. 55.)

⁶⁴ P. Wittek, "Muhammad II", *Menschen die Geschichte machten. Viertausend Jahre Weltgeschichte in Zeit- und Lebensbildern*, (Ed. P.R.Rohden), 2nd edn., vol. 1, Wien: L.W.Seidel & Sohn, 1933, s. 557-562 (tashih "Schriftenverzeichnis", no. 5); Aynı yazar, "De la Defaite" (krş. dn. 33), s. 34; Aynı yazar, "Fath Mubin. 'An eloquent conquest", *The Fall of Constantinople*, (Ed. S.Runciman, B.Lewis, R.R.Betts, N.Rubinstein and P.Wittek), London: School of Oriental and African Studies, 1955, s. 33-34, diğer yerler (tashih "Schriftenverzeichnis", no. 9.)

⁶⁵ Hildebrandt, age, s. 114: "Devlet pek çok tarihi unsurdan, birbiriyle kaynaşmış kurumdan oluşur; büyük gücünü aksiliklere rağmen düzenlemelerle korur".

⁶⁶ Wittek, "De la Defaite", değişik yerlerde; Imber, "Wittek's 'De la Defaite' " (krş. dn.32a), s. 68, 69-70.

Ancak Hildebrandt'ı incelerken, korkarım ki, kaygan siyaset alanına yaklaşıyoruz. Bahsi geçen rüya unsurunu akılda tutarak, adımlarımızı tekrar daha sağlam zemine doğru atalım.

Tartışmamızı bir başka alana çevirirken, şimdilik, şu yalın öneriyi ileri sürüyorum: Wittek'in en erken Osmanlı tarih kaynaklarına yönelik aydınlatıcı filolojik yaklaşımı, Osmanlı toplumu hakkında aklen doyurucu bir anlayış elde etmek için tam olarak yeterli değildir. Bir başka ifadeyle, *asıl metni* bulmaya yönelik yeterli düzeydeki filolojik çaba başarılı olsa bile, örneğin XIV. yüzyıl Osmanlı toplumunu tarih açısından uygun bir şekilde anlamının temelini bütünüyle sağlamaz. Aksine, en erken yazılı kaynaklara, *kaynak kritiğine* göre aşağı yukarı dayanıksız ham malzeme yığınları olarak değil de, *mantalite*lerin açıkça ortaya konulmasının alametleri – varoluşsal olarak ilkel bir toplumun bilinçsiz formatif tavırları ve kolektif savunma mekanizmaları - şeklinde yaklaşırsak, bu kaynaklar, daha değerli “yumuşak” iç anlayışları, kendisini katı metodolojinin daha az zincirlediği bir tarihye gösterebilir. Bir bakıma Wittek, bu deruni anlayışa ulaşmış kabul edilebilir.

Erken dönem Osmanlı toplumuna dair daha derin içsel anlayışları araştırma bağlamında, sınır dışı edilen bir diğer Avusturyalı, müteveffa G.E. von Grunebaum tarafından genel olarak Ortaçağ İslâm toplumuna referansla bu noktada, detaylı bir şekilde hazırlanmış bir dizi kavram üzerinde yoğunlaşmak bir değer ifade edebilir.⁶⁷ Bir tecrübe olarak erken dönem Osmanlı toplumunu von Grunebaum'un, Doğulu veya Batılı olsun, Descartes öncesi bütün medeniyetleri “ortaçağ” veya daha hafif bir ifadeyle “modern öncesi (pre-modern)” şeklinde isimlendirmesi çerçevesinde ele almak yararlı görülebilir.⁶⁸

Von Grunebaum'un mülahazaları yetersiz olabilir. Bununla birlikte erken Osmanlı tarihi bağlamında Grunebaum'un “bu (pre-modern durumu) psikolojik veya ameli gerçeği kabullenmeyi dışarıda tutar” ve böyle bir toplumda “iç gözlem kişisel idrakiyle son bulmaz, aksine psikolojik tecrübe ve nedenlerini dışarıda tutmayı ve ayrı ele almayı amaç edinir” şeklindeki daha ileri düzeydeki incelemeleri önemlidir. Ayrıca “Evren ve bireysel hayat Tanrı veya kader merkezli olduğundan, insanın ulaşmak istediği kendisinin dışındadır ve böylece de Tanrı ve kader, hayatını oluşturan olayların temeli ve kaynağıdır.”⁶⁹

Bu değerli mülahazalar, diğerleri bir tarafa, erken Osmanlı kaynaklarında tasvir edildiği şekliyle bireyin fitratının “varlığının yok sayılmasını” yararlı bir şekilde tenkit etmemizi sağlar. Sadece pre-modern bir toplumla değil, aynı za-

⁶⁷ İslâm tarihine değil de daha dar bir şekilde Osmanlı tarihine uygulanmasında yarar olabilecek, ancak şu ana kadar gerçekleşmeyen birkaç öngörü için bkz. G.E. von Grunebaum, “Self-image and approach to history”, *Historians of the Middle East*, (Ed. Bernard Lewis and P.M.Holt), London, 1962, s. 457-483.

⁶⁸ G.E.von Grunebaum, “The cultural function of the dream as illustrated by classical Islam”, *The Dream and Human Societies*, (Ed.G.E.von Grunebaum and Roger Caillois), Berkeley and Los Angeles, 1966, s. 3-21, 5.

⁶⁹ A.y.

manda ortaçağ İslâm toplumu bağlamında, coğrafi olarak uzak ve muhtemelen başlangıçta sosyal olarak geri kalmış, gerçekte kırsal bir muhitte gelişen bir toplumu ele aldığımızdan, az çok çağdaş İslâm hatıratına şekil veren belirli bir karmaşıklık düzeyindeki şahsi kavrayışlar neredeyse tamamen yok denecek kadar azdır. Bu bir şans mıdır, yoksa (Burckhardtian anlamında) oldukça medeni Babür'ün hatıratının herhangi bir denginin Osmanlı literatüründe var olmadığını açıklayan nispi kültürel geri kalmışlığın (ve böylece gerçek anlamda kendinin farkında olmamanın) bir işareti midir? Zaman, böyle bir eserin yazılabileceği *fundamental* saray toplumu ve hanedan dünya görüşü olarak değil de, beşeri açıdan, nispeten detaylı olmayan Osmanlı anonim kroniklerinden veya Âşıkpaşazâde'nin saf halk inançlarından oldukça uzaktayız.

Bu son nokta beni tekrar von Grunebaum'un bir sonraki gözlemine götürmektedir. Şöyle ki, kendisinin farz ettiği ve bizzat Wittek'in ilgilendiğine tanım yoluyla dâhil ettiği toplumlarda “gerçeği hayal ürününden ve yine teoriyi gerçekten ayırt etmeye yarayacak kesin kıstaslar yoktur.”⁷⁰ (Bu bağlamda şunu ilave edebilirim: bu durum kabul edildiği takdirde çok şiddetli kaynak bilgi faaliyetinin önemini azaltacak bir mülahazadır – bu da hepimizi tereddüde düşürecek bir düşüncedir.) Von Grunebaum'a göre, bu, insanın spekülasyon ve dedüksiyona indirildiği (ve) hayret, şaşkınlık ve korkuya maruz bırakıldığı; bir bakıma artık tasavvurumuzun dışında olduğu bir dünyadır (ve) bu yüzden insan, aşırı coşkuların arka arkaya değişiminin tesiri altındadır. Öyle ki bu durum insanın, mevcut yapısıyla oryantasyona karşı çıkan bir evrende yine oryantasyonu teminat altına alacağı bir işaret ve ipucunu idrak edip kavramasını sağlar.”⁷¹

Bizler kesinlikle bir başka büyük kültür tarihçisi, Danimarkalı ilim adamı Johan Huizinga'nın arzuladığı ortaçağ toplumunun inşası ile karşı karşıyayız. Öyle bir toplum ki, burada “her şeyin kendisini şiddetli zıtlıklar ve etkileyici biçimlerde hatıra getirdiği” idrak edilir ve yine bu toplumda “devlet işlerinde bir tür dini gerilim sürdürülür ve bu gerilim herhangi bir anda, tamamen umulmayan karakterli kararlarda kendisini gösterir.”⁷²

Şüphesiz bu, gazi mitolojik bakışının (şayet böyle bir kavramı kullanmama izin verilirse) büyük oranda tarihi anlam ifade ettiği bir bağlamdır. Bu kavramı daha da geliştirmek mümkün olabilirdi, maalesef bunu yapmaya zaman yoktur. Ayrıca muhalif tarafa dönmek ve Lindner'n izinden giderek Wittek'in Londra konferanslarını, “Gazi Ahlakı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu” şeklinde yeniden adlandırmak için sağlam bir gerekçe ortaya koymak mümkün olabilirdi. Bu mânâda, Wittek'in kutsal gazi düşüncesi, Weber'in “daha ileri düzeyde bir rasyonel doğrulamadan yoksun oluşu sebebiyle sükûnet içerisinde olanların varlığına anlam katmaya muktedir bir vizyon” şeklinde tanımladığı bir kavram

⁷⁰ A.y.

⁷¹ A.y.

⁷² J. Huizinga, *The Waning of the Middle Ages*, Harmondsworth, 1955, s. 10, 17.

olan Weberî Değerler Sistemi'nin metin haline getirilmiş örneğidir.⁷³

Ancak biz tekrar başlangıç noktamıza dönelim ve bu dağınık görüşlere son şeklini verelim.

Bugün Wittek'in şahsiyetini, onu şekillendiren yazılı tarihi ve diğer tesirlerle ilgili bazı önerileri sunarak Osmanlı tarihçisi bağlamında ele almaya çalıştım. Bunun için öncelikle onun kuşağındaki diğer tarihçileri ve seleflerini ele almak durumundayız. Yani, epigrafik ve topografik çalışmaları üzerinde J.H. Mordtmann'ın tesirini veya Osmanlı belgelerini adli analizlerinde Kraelitz'in tesirini göz ardı edebilmek neredeyse imkânsızdır. Hiçbir şey, daha genel tarihi kavramların oluşumunda Weber veya Barthold'un tesirinden ve Osmanlı tarihçileri arasında özel ve eşsiz dünya görüşünün oluşumunda ise Stefan George'un tesirinden daha çok olamaz. Diğer taraftan metin ve dil ilişkilerinde entelektüel olarak oldukça meydan okuyucu, ancak paradoksal olarak entelektüel açıdan fakir; içerik ve felsefeleri açısından çok basit olan Osmanlı kroniklerinin tarihçiyi, kendi kendini doğrulayan eğriliğininin karışımı ve yalın devlet mefhumunun ötesine götürmeleri gerektiğini beklemek çok fazla olurdu.

Wittek, kelimenin tam anlamıyla bir tarihçi mi- yoksa tarih yazarı olan dâhi bir şarkiyatçı ilim adamı mıydı? Profesör Menage'in Osmanlı tarihini gayet yerinde "Klio'nun zavallı ilişkisi" şeklinde isimlendirmesi⁷⁴, zaman zaman dikkat çeken bir şekilde zayıf tarih üreten bazı fevkalade iyi ilim adamının ilgisini hak etmiştir. Mentеше'den sonra Wittek'in bir başka kitap üretmemesi muhtemelen rastlantı değildi. Otuzlu yıllarda, Osmanlı öncesi Anadolu üzerinde geniş ölçekli bir çalışmaya dair verdiği söz⁷⁵, bu eserin ruhu, savaş sonrası yazılarında bazı yerlerde tespit edilebilirse de, asla gerçekleşmedi. Bir başka bağlamda daha önce işaret ettiğim gibi, burada bir tanesi hatırlanabilir. O, Sir Lewis Namier'dir. Namier, İngiliz tarihçileri birliği üzerinde önemli bir nüfuza sahip Avusturya-Macaristan soyundan bir tarihçidir.⁷⁶

Okulda Türkçe hocası olarak geçirdiği savaş sonrası kısa kariyerinde (yaklaşık on iki senelik kısa bir zaman) Wittek, Türk diline değil de, eski Avusturya geleneğine geri döndü. Bu konuda Francis Joseph'in bakanları kendisini cesaretlendirmiş; Gevay ve ilmi oluşumunda en çok etkisi olan Kraelitz'in Osmanlı araştırmalarını örnek almıştır. Kraelitz'in müthiş adli sistemini Wittek, Osmanlı paleografisi ve diplomatiği üzerindeki detaylı araştırmasına uygulamıştır. Burada, 1949-1951 arasında yayımlanan *Byzantion* adlı eserde yer verdiği Osmanlı tuğrasını ve onun son, 1957-1964 yılları arasında WZKM'de gün ışığına çıkarı-

⁷³ Gianfranco Poggi, *Calvinism and the Capitalist Spirit*. Max Weber's Protestant Ethic, London, 1983, s. 47.

⁷⁴ V.L.Megace, (Review of S.J.Shaw, *History of the Ottoman Empire*, vol. 1, Cambridge, 1976), *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 61, 1978, s. 160-162.

⁷⁵ Wittek, "De la Defaite", s. 302, dn. 1.

⁷⁶ Sir Lewis Namier, *Vanished Supremacies. Essays on European History 1812-1918*, London, 1958, s. (v).

lan, tamamlanmamış erken Osmanlı belgeleri serisini zikretmek yeterli olur.⁷⁷ Bunun ötesinde, özellikle BSOAS'da yayımlanan makaleler serisi vardı. Bu makaleler görünüşte erken Osmanlı tarihindeki muğlak konulara - Monemvasia'nın Mora hisarı, Mehmet I.'in lakapları, Ebu'l-Abbas el-Ensari'nin İstanbul'daki türbesi - hasredilmişti. Örneğin bu konular, farklılıklarında tek ve tipik Wittek metodolojisini gizlerler.^{78a} Aslında bunların hepsi Wittek'in tek bir kavramı analiz etmek ve buradan hareketle aynı zamanda özel bir problemi aydınlatmak ve çok önceden benimsenen bir düşünceyi altüst etmek üzere, metinlerdeki filolojik tashihlerde kullandığı olağanüstü yeteneklerinin küçük şaheserleridir. Örneğin, Mehmet I.'in çağdaş Türkçe, Arapça ve İtalyanca kaynaklarda kaydedildiği şekliyle *kirişçi* lakabının, uzunca bir dönemdir kabul edildiği gibi yay kışı yapanlar (*kirişçi*) ve hatta "Türkçe" pehlivanlar (*güreşçi*) ile hiçbir alakasının olmaması gerekir. Aksine bunların yerine ortaçağ Grek *kir*, "beyefendi" yani *celebi* kelimesinin küçültme ismi formundan türemiş olmalıdır. Bu durum, ortaya konulan bu linguistik dönüşüm anlaşıldığı zaman açıkça ortaya çıkar, ancak sadece Wittek bu noktaya böyle bir incelikle işaret edebilmiştir.⁷⁸

Wittek o zamanlar, en azından Anglosakson görüşe göre, çok özel türden bir tarihçi idi. *Kleinarbeit*'deki mahareti kısmen bu bağlamda idi. Bu eser onun küçük şaheseridir ve ele aldığımız konuya daha önceden yaptığım bir katkıda, bu eserle ilgili Wittek'in tarihi formülasyonları hakkında esaslı bir kritiğimi dile getirmiştim.⁷⁹ Bu tenkit kısaca şuydu: Bu formülasyonlar, izale edilmesi mümkün olmayan büyük görüş ayrılığında ortaya çıkmış görüntüsü vermekteydi. Bu görüş ayrılığı, Wittek'in metinlerdeki küçük ayrıntılara titiz bir şekilde dikkatine dayanan Osmanlı "mikro-tarih" e tashihçi bakışlarını, öz olarak Osmanlı Devleti ve varlık sebebine edebî-duygusal makro tarihsel bakışından ayırt etmiştir. Bu tenkitimin arkasındayım, ancak itiraf etmem gerekir ki, yaklaşık üç yıl geçmiş olması ve sonraki okuma ve yansımalar, beni, değerlendirmelerimi sınırlamaya veya en azından yumuşatmaya mecbur bırakmaktadır. Bunu, son onlu yıllarda şöhreti azalma yerine aksine artan ve metodolojisi, ki bir eleştirmen tarafından isabetli bir şekilde "tasavvurun aydınlattığı filoloji" olarak tanımlanmıştır, Wittek'in yöntemine çok benzeyen, XIX. yüzyılın tartışmasız büyük Avrupalı tarihçisini müzakere konusu yaparak yerine getireceğim. Şüphesiz ki burada, işiçreli XIX. yüzyıl tarihçisi Jacob Burckhardt'an söz ediyorum.⁸⁰

⁷⁷ Schriftenverzeichnis", no. 39, 52.

^{78a} A.e., no. 51, 53, 41.

⁷⁸ P. Wittek, "Der 'Beiname' des osmanischen Sultans Mehmed I". *Eretz Israel*, 7, s. 147-153, 152.

⁷⁹ Mütalaaları sebebiyle birkaç meslektaşına teşekkür borçluyum. Özellikle Prof .V.L.Menage, Prof. Claus Bock, Prof. J.E.Wansbrough, Dr. Colin Imber ve D.O.Morgan'a S.O.A.S. Sempozyumundaki eleştirel yorumlarından dolayı; Prof. Halil İnalçık, Prof. Jacob Landau, Prof. Rifaat Abou -El-Haj ve Prof. Gustav Bayerle'ye aynı şekilde Cambridge (bkz.dn.29)'deki değerli katkılarından dolayı ve Dr.Jonathan Marwill ile Prof. Bernard Lewis'e daha sonra yaptıkları katkılar sebebiyle teşekkür ediyorum.

⁸⁰ L.Goldscheider (Jacob Burckhardt, *The Civilisation of the Renaissance in Italy*, London, 1944, s. → →

Konu ve yaklaşım açısından çalışmalarında ortak yönlerinin zahiren az olduğu görülen iki Almanca konuşan tarihçi arasındaki ortak zemin nerede yer almaktadır. Zannedersenem onun yeri (en genel ifadelerle) Herder ve Humboldt döneminin Alman Romantizmi'nin ruhunda bulunmalıdır. Bu durum Wittek örneğinde erken dönem XX. yüzyıl Neo-Romantizmi ile destelenmiştir.⁸¹

İki akımdan, Burckhardt'da olduğu gibi, Wittek'in tarihe yaklaşımının merkezi olan bir kavram doğar. Bu kavram, *Verstehen* yani, tarihin "sadece kısmen duyularla ulaşılabilir, geri kalanının ise hissedilebilir, sonuç çıkarılabilir veya tahmin edilebilir bir alan olduğu" görüşüdür⁸² ve ancak tarihçi bireyin veya milletin özünü anlayabilir ve böylece çabalarını bir zamanlar filozofların tekelinde olan genel bilgi türünü elde etmeye yöneltir. Bu yüzden bir tarihçi olarak Burckhardt ve Wittek'in her ikisinin antitezi olan Ranke'den önce bile Alman tarihçiliği, tarihteki idrak vasıtaları ve dinamik tarihsel gelişim görüşünü adapte yoluyla tarihsel süreci başarıyla güzelleştirmişlerdir.⁸³

Bu idrak, kesinlikle Wittek'in tarih yazıcılığının çoğunun anahtarındır: *Kuruluş* ve "Monemvasia" veya "Beynâme" gibi daha sonraki makalelerinin her ikisi de estetik ve aynı zamanda entellektüel bir harikadır. Burckhardt'ın *Rönesans Medeniyeti (Civilisation of the Renaissance)* eseri için de aynı şeyler söylenebilir. Bu, tehlikelerini içerisinde barındıran bir tarih yaklaşımıdır, fakat en hafif anlamıyla ifade edilmeli ki, Wittek'in duygusal ve estetik Osmanlı görüşünün siyasi alandaki tecrübesizliği, Almanca yazan ve daha çok sorgulamacı tarihin ana alanlarında tarihselci gelenek çerçevesinde araştırmalarını sürdüren pek çok çağdaş tarihçinin paylaştığı bir tarihi yaklaşımdır.⁸⁴ Daha doğru bir ifadeyle soru, tarihte Osmanlı tarihçisi olarak araştırma yapmayan, fakat Osmanlı tarihine dair idrakleri Wittek'in kendi fikirleri üzerinde yararlı bir etki yapmış olması mümkün olan tarihçilerin mevcut olup olmadığı şeklinde yöneltilebilirdi.

Bir bakıma böyle bir soruyu yöneltmek, aksini ispatlama konusunda sonuçsuz bir teşebbüs olarak değerlendirilebilir, ancak bu soruyu sormak önde gelen şahsiyet Friedrich Meinecke'yi tartışma konusu yapmamıza imkân tanır.⁸⁵ Meinecke'nin Wilhelm II.'nin zamanından Adenauer dönemine kadar yarım asırdan fazla bir süreyi kapsayan uzun kariyerinin son yıllarında, Almanya'daki

→ →

x). Krş.Erich Heler, *The Disinherited Mind*, London, (?1952), s. 67 vd.; J.L.Herkless, "Meinecke and the Ranke - Burckhardt Problem", *History and Theory*, 9, 1970, s. 290-321; E.H.Gombrich, *In search of cultural history*, Oxford, 1969.

⁸¹ George G.Iggers, *The German Conception of History*, Middletown, Ct., 1983.

⁸² Anton C.Zijderfeld, *On clichés. The supersedure of meaning by function in modernity*, London, 1979, s. 109-110.

⁸³ Ranke'nin "Milletimiz şanslıdır ve başarılı olmuştur. Moğolların mukavemeti gibi Türkler de aynı şekilde başarmışlardır." değerlendirmesini krş. L.von Ranke, "Darstellung des Ganges der Weltgeschichte" (*Nachlass-fragment*), Ernst Schulin, *Die weltgeschichtliche Erfassung des Orients bei Hegel und Ranke*, Göttingen, 1958, s. 317.

⁸⁴ Iggers, age, s. 29 vd.

⁸⁵ Iggers, age, s. 271-273; krş. Herkless, age, s. 308, 314.

çağdaş olayların etkisi altında tarihsellikten önemli bir sapma kaydedilmiştir.⁸⁶ Bu yüzyılın başlarında Meinecke, “bir varlığın en içerdeki bireysel karakterinden gelen hiçbir şey gayr-i ahlaki olamaz” şeklindeki devlet çıkarı ilkesini hala savunabiliyordu. Bu mülahaza Wittek’in Mehmet II.’in karakterini yeniden oluşturmaya çok güzel uyum sağlamıştır.⁸⁷ O dönemde o, tarihe devletin gelişmesi açısından bakmayı, asla yanıltıcı olarak telakki etmemiştir. Daha sonraları ise, Burckhardt’ın, temelde realist ve şüpheli devlet düşüncesinin, “tarihin karanlık tarafında, sonunda kötülüğün tezahürünün gerçekleşmeyeceği” konusunda harekete geçirici güç olduğu şeklindeki görüşüne daha da yaklaştı.⁸⁸ Ve 1927 gibi erken bir dönemde, dönemin moda olan savaş sonrası Neo-Romantik Alman tarih ekolünde yazarak, “bilhassa daha genç tarihçilerin”, özellikle kültür tarihi ile ilgilendikleri zaman ruhi-ahlaki nedenlere güvenmeye aşırı şekilde vurgularına karşı uyarıda bulunuyordu. Bu, Stefan George’un tarihselci takipçilerinin yaptığı, çokça hatırlanan bir tenkidtir.⁸⁹ Bu, çoğunlukla dikkate alınmayan bir ikazdı.

Kariyerinin bu safhasında Meinecke’yi erken modern dönem Devletin Osmanlı tezahürünün çok meşgul ettiğini gözlemlememek olmaz. *Die Idee der Staatsrason* (1924) eserinde uzun bir bölümü, Botero, Boccacini ve Campanella gibi dönemin İtalyan politika yazarlarının tasvir ettiği, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin niteliğine ayırmıştır.⁹⁰ Ancak Wittek görünüşe göre Meinecke’yi incelememiş ve en azından Osmanlı Devleti hakkındaki görüşü söz konusu olduğunda, sonuna kadar yeni şartlara göre yeni fikirler edinmemiş tarihçi bir idealist olarak kalmak zorunda kalmıştır.

Şüphesiz Meinecke Avusturyalı değildi ve tartışmamızı onunla bitirmek yanlış olacaktır. Bunun yerine izninizle Wittek’in yakın hemşerilerinden birisi ve daha yaşlı çağdaşlarından olan Robert Musil’i hatırlatayım. Musil, insanın durumunu analiz eden bir ilim adamı olarak, savaşlar arasındaki dönemde diğerlerinden daha üstün bir konuma sahiptir. Wittek, Musil’i onaylamıştır. Dikkatli bir şekilde rivayet edilen bir *hadise* göre, geleneksel gücü ile şunu iddia ederdi: ancak Avusturya doğumlu olan birisinin, 1914 öncesi Viyana’nın geniş, tamamlanmamış tasviri ve Musil’in şaheseri niteliğindeki *Der Mann ohne Eigenschaften* adlı eserinin psikolojik inceliklerini anlaması mümkün olabilir. Bununla birlikte, nihai değerlendirmelerimi desteklemek üzere son Habsburg toplumu modeline değil de, Musil’in daha önceki, daha az bilinen yazılarından,

⁸⁶ Herkless, age, s. 291 vd.

⁸⁷ Herkless, age, s. 295; krş. Iggers, age, s. 195 vd.; Wittek, “Muhammad II” ve “Fath Mubin” (krş.dn.65), değişik yerlerde.

⁸⁸ Herkless, age, s. 319.

⁸⁹ Heywood, “ ‘Boundless Dreams’ ”, §3.

⁹⁰ Fr.Meinecke, *Machiavellism. The Doctrine of Raison d’Etat and its Place in Modern History*, London, 1957 (=Die Idee des Staatsrason, München, 1924), s.86 vd., 104. Krş. V.J.Parry “Renaissance historical literature in relation to the Near and Middle east (with special reference to Paolo Giovio)”, *Historians of the Middle East*, Lewis and Holt (krş. dn. 68), s. 277 –289.

onun ve Wittek'in (biris Berlin'de, diğeri Viyana'da) gazete yoluyla birbirlerini destekledikleri ve bizzat Wittek'in henüz düşünce aşamasında olan Osmanlı tarihinin kavramsal çerçevesine ilk şeklini verdiği bir dönemde kaleme alınan bir tanesine dikkat çekeceğim. 1922'de yayımlanan *Das hilflose Europa*'da Musil, sert bir dille şunu söylemiştir: "tarihin daha yüksek bir kaderin, prensibin, ruhi düşünce veya türün antrenman alanı olarak yorumlanması, özellikle Grekler veya Orta Çağlar için (yani onlarla ilgileniyorken) mümkündü, zira tarihi gerçeklerin yüzde doksan beşi kaybolmuş veya unutulmuştur."⁹¹ Böyle bir bağlamda, belirsizlik ve karanlıkları ile kayıp parçaları, efsanemsi fakat kahraman ve "maceracı" gazi figürleri ile erken Osmanlı Devleti'nin tarihi, Wittek'in yüksek romantizmi ve tarihi ön yargılı yaklaşımıcılığı için mükemmel bir araç olarak görülebilir.

1914-1918 savaşını, tarihte aktif olarak faaliyet gösteren bir hakikat veya kader, "gerçek müessir bir ruh, bir sır" vardır şeklindeki görüşün öz olarak karşıtı olan bütün ideolojilerin yıkılışının sonucu şeklinde analiz eden Musil⁹² ile Osmanlı tarihini (daha doğrusu Osmanlı İmparatorluğunu, Habsburg İmparatorluğu gibi) algılaması kesin olarak bu tür bir dünya görüşüne dayanan Wittek⁹³ arasındaki fark, etkili ve ikna edicidir. Musil'in ikna edici bir şekilde Alman ideolojisinin merkezî kuralları şeklinde tanımladıkları ile benim Avusturya geleneğinin parçası olarak ortaya koymaya çalıştıklarım - öz olarak Biedermier'in sabit ahlaki karakter ve tarihsellik hakkındaki fikirleri - Wittek'in Osmanlı Devleti ile ilgili tarihi formülasyonları için önemli idi. Bu fikirler, şu ana kadar gördüğümüz gibi, Wittek'in değişmez gazi sistemi anlayışında oldukça güçlü bir şekilde tezahür eder. Wittek bu anlayışın Gazi Osman zamanında olduğu gibi, Mustafa Kemal'in tesis ettiği rejimin ilk yıllarında da oldukça canlı olduğunu kabul etmiştir.⁹⁴ Ancak bununla birlikte Anglosakson tarihsel görünüme ara verişinden bu tarafa yarım asır geçmiş olmasına rağmen düşünceleri ve yazdıklarının onu savunanlar ve takip edenler arasında hâlâ heyecanlı ve kaçınılmaz tartışma konusu olmak durumunda oluşu Wittek'in, bir tarihçi ve müteveffa hocam (ve bir müddet Wittek'in öğrencisi) Vermon Parry'in, jest olsun diye değil, ciddi bir şekilde yaptığı tasvirle "büyük bir kelime ustası" vasfıyla yanılma payı kadar itibarının da bir ölçüsüdür.

⁹¹ R.Musil, *Essays und Reden.Gesammelte Werke*, vol.8, Reibek bei Hamburg, 1978, s. 1076.

⁹² Ae, s. 1079

⁹³ Heywood, " 'Boundless Dreams' ", §2.

⁹⁴ Wittek, "Glaubenskämpfer" (krş. dn. 45), s. 7.